

แนวคิดคติจักรวาลวิทยาในศิลปกรรมล้านนา สู่การสร้างสรรค์ศิลปกรรมร่วมสมัย

ฉลองเดช คูภาณุมาต¹

จักรวาลวิทยา คือวิชาที่ว่าด้วยระบบของจักรวาล ในฐานะที่เป็นระบบอันมีระเบียบ วิชาจักรวาลวิทยา เป็นวิชาที่ได้ศึกษาค้นคว้ากันมากทั้งในประเทศอินเดีย จีน และยุโรป ในประเทศอินเดียได้มีการศึกษาเกี่ยวกับจักรวาลวิทยามาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว และพุทธศาสนาก็ได้ปฏิเสธเรื่องจักรวาล ทั้งยังได้นำเอาวิชาจักรวาลวิทยามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเทศน์สั่งสอนประชาชนที่ยึดมั่นในศาสนาพราหมณ์ เพียงแต่ปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้เข้ากับหลักคำสอนในพุทธศาสนาเท่านั้น² จักรวาลวิทยาในศาสนาพราหมณ์ ได้กำหนดไว้ว่า เขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระอิศวร เป็นศูนย์กลางของ

จักรวาลที่ประกอบด้วยโลกมนุษย์ นรก และสวรรค์³ แต่ในทางพุทธศาสนา จักรวาล หมายถึง ปริมาณแห่งภพหรือภูมิทั้ง 3 (ไตรภูมิ) คือ กามภูมิ 11 รูปภูมิ 16 และอรุณภูมิ 4 รวมเป็น 31 ภูมิ ซึ่งเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหมดในจักรวาล การจะไปเกิดในสถานะชีวิตระดับใด ขึ้นอยู่กับกรรมดีกรรมชั่วของตน สรรพสัตว์ทั้งหลายเกิดมามีอายุเวียนวนไปมาอยู่ในสามภูมินี้⁴ ไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า “วัฏสงสาร”

คติจักรวาลเป็นแนวคิดที่มีอยู่ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ เมื่อทั้งสองศาสนาถูกนำมาเผยแพร่และเป็นที่ยอมรับของผู้คนในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวคิดเรื่องจักรวาลย่อมถูกนำมาเข้ามาด้วย และปรากฏว่าความเชื่อในเรื่องดังกล่าว ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญที่มีผลต่อการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ รวมไปถึงการสร้างสรรสร้างศิลปกรรมในดินแดนแถบนี้ด้วย⁵ โดยเฉพาะในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมไทย คติจักรวาล คือภาพสะท้อนความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ และพระพุทธรูปเจ้าในรูปของงานศิลปกรรม ปรากฏให้เห็นหลากหลายรูปแบบ ตามสถานะของบุคคล นั่นคือ งานศิลปกรรมที่สะท้อนคติเรื่องจักรวาลและมีความสัมพันธ์กับพระพุทธรูปเจ้า มักพบเป็นงานพุทธศิลป์อยู่ตามศาสนสถาน ส่วนคติจักรวาลที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ มักพบเป็นกฎระเบียบในการปฏิบัติยกย่องบุคคลให้เสมือนกับพระอินทร์หรือเทพเจ้า⁶ ดังนั้นความรู้จากคติจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ

1 ภาควิชาภาพพิมพ์ จิตรกรรมและประติมากรรม คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2 ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ธ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ:สำนักหอสมุดแห่งชาติ. 2550. หน้า 205 - 206.

3 ไซติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมสถาปัตยกรรม และศิลปะที่เกี่ยวข้อง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:สำนักหอสมุดแห่งชาติ. 2548. หน้า 142.

4 เสถียรโกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์อักษรไทย, 2515. หน้า 10. เสถียรโกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์อักษรไทย, 2515. หน้า 10.

5 วิไลรัตน์ ยัรรอด. การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมผ่านงานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540. หน้า 29.

6 วิไลรัตน์ ยัรรอด. เรื่องเดียวกัน. หน้า 68.

จึงมีความหมายอย่างยิ่งในด้านการสร้างค่านิยมทางสังคม ทศนคติ และโลกทัศน์ของคนไทย⁷ เพราะเนื้อหาในเรื่องไตรภูมิช่วยปลูกฝังความเชื่อเรื่องการสร้างคุณงามความดีการละเว้นจากความชั่ว การสั่งสมบุญบารมี ตลอดจนความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม การรับผลของกรรมดีและเกรงกลัวผลจากกรรมชั่ว ที่ประกอบด้วยความสุข ความทุกข์ ตลอดจนความหลุดพ้นจากความทุกข์และความทุกข์ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา

องค์ประกอบของแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา

แนวคิดคติจักรวาลวิทยา หรือไตรภูมิ แบ่งออกเป็น 3 ภูมิ นั้น เป็นระดับใหญ่ๆเรียกว่าโลกียะภูมิ และสามารถแบ่งย่อยออกไปอีกจนเป็น 31 ภูมิ

1. กามภูมิ หมายถึง สถานะชีวิตระดับต่ำของผู้ที่ยังข้องอยู่ด้วยกามตัณหา มีความโลภ โกรธ หลง ซึ่งประกอบด้วย อบายภูมิ ๔ (นรกภูมิ, ตีรจกานภูมิ, เปรตภูมิ และอสุรกายภูมิ) และสคติภูมิ ๗ (มนุษย์ภูมิ, จตุมาหาราชิกาภูมิ, ดาวดึงส์ภูมิ, ยามาภูมิ, ดุสิตาภูมิ, นิมมานรดีภูมิ และปรนิมิตวสวัตติภูมิ)

2. รูปภูมิ 16 รูปภูมิคือ สถานะชีวิตระดับกลางเป็นภูมิที่มีความสุขอันไม่มีเรื่องกาม มีชีวิตโดยบำเพ็ญรูปฌานตลอดชีวิต รูปฌาน คือการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ขรवास และเทวดา ด้วยการเพ่งพิจารณารูปธรรมเป็นอารมณ์มี 4 ระดับ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ผู้ที่บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ จะมาเกิดในรูปภูมิ โดยมีแดนอยู่เรียกว่า พรหมโลก รูปภูมิประกอบด้วยภูมิย่อย 16 ภูมิ นิยมเรียกกันว่า รูปพรหม ๑๖ เรียงตามลำดับดังนี้ พรหมปรลัสชาภูมิ, พรหมปุโรหิตตาภูมิ, มหาพรหมภูมิ,พรหมปริตตาภูมิ, พรหมอัปมาณภูมิ, พรหมอัสสรภูมิ, พรหมปริตรตาสุภาภูมิ, พรหมอัปมาณสุภาภูมิ, พรหมสุกกินหาภูมิ, พรหมเวหัพผลาภูมิ, พรหมอสนัญีสัตตาภูมิ, พรหมอิหาภูมิ, พรหมอติปาภูมิ, พรหมสหัสสาภูมิ, พรหมสุทสสิภูมิ และพรหมอนิกนิฏฐภูมิ

3. อรูปภูมิ 4 อรูปภูมิคือสถานะชีวิตระดับสูงเป็นชีวิตที่บำเพ็ญอรูปฌานตลอดชีวิต อรูปฌาน หมายถึง การปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ขรवास และเทวดา

ด้วยการเพ่งพิจารณาอรูปธรรมเป็นอารมณ์ บำเพ็ญเพียรพยายามเจริญภาวนา จะไปเกิดเป็นอรูปพรหม อรูปภูมิประกอบด้วย 4 ภูมิย่อย นิยมเรียกกันว่า อรูปพรหม 4 เรียงตามลำดับดังนี้ อากาสาณัญายตนฌาน, วิญญาณัญายตนฌาน, อาภิญญัญายตนฌาน และเนวสัญญายตนฌาน

นอกเหนือจากการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิหรือโลกียะภูมิแล้ว พระพุทธศาสนายังมีหนทางหลุดพ้นออกจากวัฏสงสารได้ แล้วไปสู่โลกุตระภูมิหรือนิพพานภูมิ ซึ่งเป็นสถานะชีวิตที่ห่างไกลกิเลส สามารถตัดกรรมไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป สัตว์โลกที่บำเพ็ญบารมีจนตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ มีส่วนประกอบ 2 ส่วน คือ พระอริยบุคคล 4 และแดนนิพพานซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเหนือโลกธรรมทั้งปวง หนทางที่จะหลุดพ้นจากภพภูมิต่างๆ เป็นอริยะบุคคล และเข้าสู่กระแสพระนิพพานนั้น คือ การได้บรรลุเป็นอริยะบุคคล 4 ประเภท หรือมี 4 ระดับด้วยกัน โดยเรียงลำดับจากต่ำไปหาสูงตามลำดับดังนี้ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และ พระอรหันต์

วรรณกรรมไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา

การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเรื่องไตรภูมิและคติจักรวาลวิทยา ในรูปแบบวรรณกรรมทางพุทธศาสนา นิยายเถรวาท เป็นที่รู้จักแพร่หลายอยู่ในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์ที่นับถือพุทธศาสนาในนิกายเถรวาท ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศพม่า ประเทศลาว และประเทศกัมพูชา มาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19⁸ ปกรณว่าด้วยโลกศาสตร์ซึ่งได้แก่ หนังสือว่าด้วยภูมิศาสตร์ คติต่างๆเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้น นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้รจนาไว้หลายฉบับด้วยกัน นอกจากงานทางด้านวรรณกรรมแล้ว คติจักรวาลวิทยายังปรากฏในงานศิลปกรรมภายในศาสนสถาน และขนบธรรมเนียมประเพณีในรูปแบบต่างๆ อีกด้วย

ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์คติพระพุทธ

8 สน สิมารัตน์ . สัญลักษณ์และวิวัฒนาการภาพไตรภูมิและจักรวาลตามคติพุทธศาสนาในนิกายเถรวาทในจิตรกรรมฝาผนังไทย. สำหรับเสนอต่อที่ประชุมทางวิชาการงานานาชาติ เรื่อง "ไทยศึกษา" ครั้งที่ 4 ณ เมืองคุนหมิง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน, 2533. หน้า 1.

ศาสนว่าด้วยโลกศาสตร์ซึ่งได้แก่ หนังสือว่าด้วยภูมิศาสตร์ คติต่างๆเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้น นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้รจนาไว้ 10 ฉบับ คือ

1. จักกวาฬปิณี ว่าด้วยจักกวาฬและสรรพสิ่งที่มิอยู่ในจักกวาฬ แต่งโดยพระสิริมงคลจารย์ พระภิกษุชาวล้านนา มีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ.2020-2100 จำวัดอยู่ที่วัดสวนขวัญ (ปัจจุบันคือวัดตาดำหนัก) อยู่นอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ เมื่อปีมะโรง จ.ศ. 882 (พ.ศ.2063)

2. โลกที่ปกสาร ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับโลกต่างๆ แต่งโดยพระสังฆราชเมธังกร เป็นสังฆราชฝ่ายอริยวาสของอาณาจักรสุโขทัยและครูของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ประทับจำวัดอยู่วัดอัมพวัน (วัดสวนมะม่วง) นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ชาติภูมิเดิมเป็นพระสงฆ์ชาวพม่า เดินทางไปอุปสมบทใหม่และศึกษาพระปริยัติธรรมในลังกา เดินทางกลับมาอยู่เมืองเมะตะมะ แต่งหนังสือนี้ที่เมืองเมะตะมะ ไม่ทราบปีที่แต่ง ต้นฉบับเดิมยังค้นหาไม่พบ ฉบับที่หอสมุดแห่งชาติกรุงเทพฯเก็บรักษาไว้ เป็นต้นฉบับคัดลอกอักษรขอมภาษาบาลีจารลงใบลาน

3. โลกบัญญัติ แต่งโดยพระสัทธรรมโฆษะเถระ ไม่ทราบชาติภูมิเดิมที่แท้จริงว่าเป็นชาวพม่าหรือชาวลังกา ไม่ทราบปีที่แต่ง สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ต้นฉบับที่หอสมุดแห่งชาติกรุงเทพฯได้ไว้ เป็นฉบับคัดลอกอักษรพม่าภาษาบาลีจารลงใบลาน ไม่ทราบปีที่จาร เนื้อหาว่าด้วยบัญญัติเรื่องความเป็นไปของโลก

4. โลกที่ปนิ ว่าด้วยเรื่องโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของสัตว์

5. โลกสันฐานโชตรตนคณฐี ในคัมภีระระบุว่าพระมหาปณณณจินเถระ เป็นผู้จาร เมื่อ พ.ศ.2290 ที่วัดหนองหว้า เมืองเพชรบุรี ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สันนิษฐานว่าแต่งโดยพระสิริมงคลจารย์ พระภิกษุชาวล้านนา เมื่อปี พ.ศ.2063 เนื้อหาว่าด้วยเรื่องโลกตั้งขึ้นและโลกสลาย

6. มหากัปปโลกสันฐานบัญญัติ ว่าด้วยมหากัปปตั้งขึ้นและมหากัปปสลาย

7. โลภูปติ ว่าด้วยเหตุบังเกิดขึ้นแห่งโลก

8. โอกาสโลกที่ปนิ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งว่าด้วยเรื่องโลกศาสตร์ ทั้งสภาวะที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอื่นๆที่มีความสัมพันธ์กับโลก เช่น จักรวาล, ดวงอาทิตย์, ดวงจันทร์, สัตว์โลกต่างๆ, ภูเขา, ต้นไม้ เป็นต้น

9. ไตรภูมิโลกวินิจฉัย พระยารธรรมปริชา(แก้ว) เรียบเรียงตามพระราชรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี (ครองราชย์ พ.ศ.2325-2352) เสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ.2345.

10. ไตรภูมิภค หรือรู้จักในชื่อทั่วไปว่า ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเชื่อกันว่าพระยาลิไทพระมหากษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงแห่งอาณาจักรสุโขทัย (ครองราชย์ พ.ศ.1890-1919) ทรงนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ.1888

สันฐานและองค์ประกอบของจักรวาล

สันฐานแห่งจักรวาล ทุกจักรวาลมีสันฐานเหมือนกันหมด ในแต่ละจักรวาลประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ ส่วนที่เป็นพื้นดินและน้ำ และส่วนที่เป็นที่ว่างหรือท้องฟ้า ส่วนที่เป็นพื้นดินและน้ำมีรูปทรงเป็นแบบผลมะนาวครึ่งผลที่ถูกผ่าซีก ตั้งไว้ในลักษณะหงายหน้าขึ้น ลอยอยู่ในมหาสมุทรอวกาศ ได้มหาสมุทรอวกาศมีลมเคลื่อนไหวไปมาอย่างรุนแรงหนุนน้ำมหาสมุทรแห่งอวกาศไว้ ทุกจักรวาลตั้งอยู่บนมหาสมุทรอวกาศตั้งแบบเรียงประชิดต่อเนื่องกันไม่มีที่สิ้นสุด

ลักษณะพื้นจักรวาลเป็นแผ่นราบรูปวงกลม โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นภูเขาสูงใหญ่ที่สุดในจักรวาลตั้งอยู่แกนกลางจักรวาลอันล้อมรอบด้วยมหาสมุทรใหญ่ที่เรียกว่า มหานทีสีทันดร ล่างสุดอยู่ใต้มหาสมุทรสุดขอบจักรวาล และบนสุดเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ประทับของพระอินทร์ เหนือขึ้นไปบนอากาศมีสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป เขาสิทธบริภักดิ์เป็นภูเขาวงแหวนเป็นบริวารล้อมรอบเขาพระสุเมรุซ้อนกันเป็นรูปวงแหวน 7 ชั้น ระหว่างชั้นจะมีมหาสมุทรชั้นระหว่างคือ นทีสีทันดร ในงานจิตรกรรมช่างเขียนจะเขียนเป็นรูปตัดคล้ายการผ่าผลไม้ จึงทำให้เห็นเป็นแท่ง ด้านข้างเขาพระสุเมรุด้านละ 7 แท่ง ภูเขาทั้ง 7 มีชื่อเรียกต่างกัน มีความสูงลดหลั่นกันลงไปเป็นลำดับ จากสูงไปหาต่ำ ดังนี้ เขายุคนธร, เขาสินธร, เขากวีก, เขาสุทนต์, เขามินธร, เขาวินนทกะ และเขาสักกณณะ

พื้นที่ว่างระหว่างเขาทั้ง 7 ตั้งแต่เขาพระสุเมรุไปจนถึงขอบเขากำแพงจักรวาลล้อมรอบด้วยน้ำ ที่เรียกว่า นทีสีทันดรสมุทร มีแผ่นดินใหญ่เป็นทวีปที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ 4 ทวีป มีชื่อและสันฐาน ดังนี้

- ทวีปประจำทิศตะวันออกชื่อ นูรพวาททวีป สันฐานรูปทรงกลม มนุษย์ที่อาศัยอยู่มีรูปร่างกลม

- ทวีปประจำทิศตะวันตกชื่อ อมรโคยานทวีป สันฐานรูปครึ่งวงกลม มนุษย์ที่อาศัยอยู่มีหน้ารูปเสี้ยวเดือนแรม 8 ค่ำ

- ทวีปประจำทิศเหนือชื่อ อุตรรุทวีป สันฐานรูปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มนุษย์ที่อาศัยอยู่มีหน้าเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

- ทวีปประจำทิศใต้ชื่อ ชมพูทวีป สันฐานรูปสามเหลี่ยมหรือวงรี มนุษย์ที่อาศัยอยู่มีหน้ารูปไข่

เบื้องใต้ของจักรวาลเชื่อว่ามียาลาอาณนัทขนาดมหึมาหนุนจักรวาลอยู่ เมื่อใดที่ปลาอาณนัทพลิกตัวทำให้เกิดแผ่นดินไหว เบื้องใต้ปลาอาณนัทลงไปอีกจะเป็นชั้นอากาศขนาด 84,000 โยชน์ ไต่ลงไปชั้นอากาศจะเป็นชั้นสุญญากาศ⁹ บนท้องฟ้ามี พระอาทิตย์เทวบุตรทรงรถเทียมสิงห์ และพระจันทร์เทวบุตรทรงรถเทียมม้าขาว ขับเคลื่อนเวียนทักษิณาวรรต(การเวียนขวา) รอบเขาพระสุเมรุ มีวิมานเทวดา และวิมานพรหมอยู่ในอากาศซ้อนเป็นชั้นๆ ตามลำดับ ยอดเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีพระอินทร์เป็นจอมเทพ ไหล่เขาพระสุเมรุแผ่ออกไปจนจดขอบจักรวาลเป็นสวรรค์ชั้นจามเทวราชิกา ป่าไม้จิวโคเนเขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของครุฑ ได้เขาพระสุเมรุอยู่ใต้พื้นดินเป็นหินสามเส้าตั้งรับเขาพระสุเมรุ ตรงบริเวณหินสามเส้าเป็นเมืองอสูร และลึกลงไปเป็นเมืองบาดาลของพระยานาค ส่วนขุมนรก 8 ขุมนั้น อยู่ใต้พื้นชมพูทวีป ตั้งซ้อนลึกลงไปใต้พื้นดิน 10,000 โยชน์ เป็นแดนที่เต็มไปด้วยความทุกข์ นรกประเภทใหญ่ที่สุดเรียกว่า มหานรก มีอยู่ 8 ขุมตั้งซ้อนกันเป็นชั้นๆ ขุมนรกใต้พื้นดินเป็นนรกร้อน ส่วนนรกเย็นมีชื่อว่า นรกโลกันต์ ตั้งอยู่ระหว่างที่ว่างในอากาศ อันเกิดจากจักรวาลสามวงตั้งประชิดติดกัน สัตว์นรกโลกันต์ป็นฝ่ายผนังจักรวาลเพื่อหนีทะเลน้ำกรดรกรททางเบื้องล่าง หนทุกข์ทรมานกับความหนาวเย็นและหิวโหย

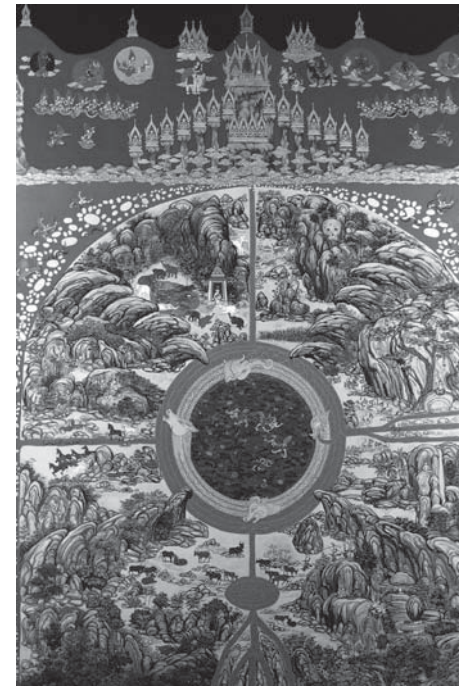
ชมพูทวีปอันเป็นดินแดนที่อยู่ของมนุษย์ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนเหนือเป็นป่าหิมพานต์ ในป่าหิมพานต์ประกอบด้วยภูเขาใหญ่ 5 ลูก ได้แก่ ภูเขาสุทิสสะณภูฏ(ภูเขาทองคำ) ภูเขาจิตตภูฏ(ภูเขาแก้วมณี) ภูเขากาฬภูฏ(ภูเขาเนื้อหินสีเขียว) ภูเขาคันทมาท(ภูเขา

ไม้หอม) และภูเขาไกรลาส(ภูเขาเงินยวง) ภูเขาทั้ง 5 ลูกตั้งล้อมสระอโนดาตไว้กลาง ซึ่งมีน้ำไม่เคยเหือดแห้ง น้ำในสระจะวนขวาเป็นทักษิณ 3 รอบและเป็นต้นน้ำของแม่น้ำลำธารทั่วชมพูทวีป ที่สระนี้มีทางน้ำไหลออกสี่ทิศ ได้แก่ ทิศตะวันออกปากทางน้ำเป็นสัญลักษณ์ปากราชสีห์ ไหลไปในดินแดนที่อุดมด้วยราชสีห์ แล้วไหลออกมหาสมุทรด้านทิศตะวันออก ทิศตะวันตกปากทางน้ำเป็นรูปปากช้าง ไหลผ่านดินแดนอุดมด้วยช้าง แล้วไหลลงมหาสมุทรด้านทิศตะวันตก ทิศเหนือปากทางน้ำเป็นรูปปากม้า ไหลผ่านดินแดนที่อุดมด้วยม้า ไหลออกมหาสมุทรทิศเหนือ ทิศใต้ปากทางน้ำเป็นรูปปากวัว คือดินแดนที่ตั้งบ้านเมืองของมนุษย์ สระอโนดาต มีท่อน้ำ ๔ ท่อ ทำที่หนึ่งเป็นท่อน้ำของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่มาชุมนุมกันบริเวณเขาคันธมาศเพื่อทำอุโบสถศีล มีช้างตระกูลฉัตตันทันต์ปรณนัปปิพระปัจเจกพุทธเจ้า ทำที่สองเป็นท่อน้ำของเทพบุตร ทำที่สามเป็นท่อน้ำของเทพธิดา และทำที่สี่เป็นท่อน้ำของฤๅษีนักสิทธิ์และวิทยาร

การสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมร่วมสมัย

ในอดีตที่ผ่านมาความเชื่อเรื่องไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา นับเป็นรากฐานสำคัญที่เป็นตัวกำหนดแบบแผนของวัฒนธรรม ประเพณี และศิลปะงานช่างไทยแขนงต่างๆ นับตั้งแต่การวางผังเมือง การวางผังศาสนสถาน การกำหนดรูปแบบอาคาร เช่น พระปรางค์ สถูปเจดีย์ ปราสาทราชวัง ส่วนประกอบของสถาปัตยกรรม และงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ผลงานศิลปกรรมแต่ละประเภทนั้น ส่วนมากจะแสดงถึงรูปสัญลักษณ์ของภพภูมิต่างๆ ตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ และจักรวาลวิทยาในรูปลักษณะต่างๆ อย่างหลากหลาย

การสร้างสรรคงานศิลปกรรมร่วมสมัยของไทย ซึ่งมีที่มาจาก การรับอิทธิพลแนวคิดแบบวัฒนธรรมตะวันตก เริ่มต้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 และเปลี่ยนผ่านจากโลกยุคจารีตเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ โดยมีพื้นฐานวิจิตรและโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ จนถึงยุคข้อมูลข่าวสารหรือโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมภายใต้สภาพแวดล้อมดังกล่าว เป็นสาเหตุให้การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมของศิลปินต่างก็มีอิสระในการสร้างสรรค์ วิจิตรในการแสดงออกของ

ภาพผลงานชื่อ ป่าหิมพานต์กลางวัน และป่าหิมพานต์กลางคืน ศิลปิน ปรีชา เกาทอง

ป่าหิมพานต์ กลางวัน

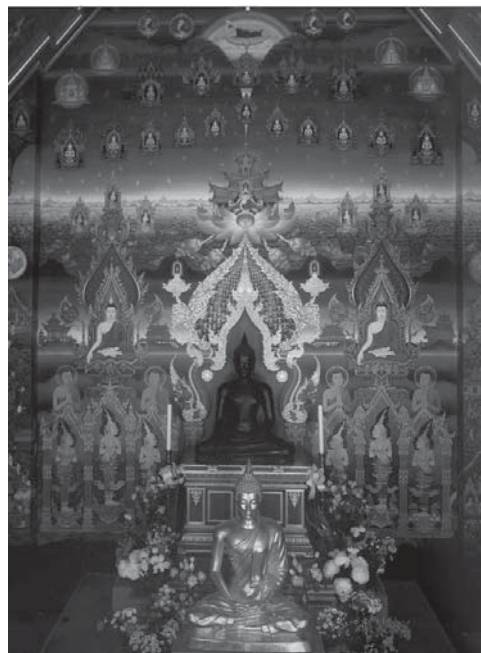
9 พิษณุ ศุภนิมิต. ป่าหิมพานต์ตามพระราชเสาวนีย์. กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548. หน้า 36-38

ภาพผลงานชื่อ อาณาจักรวาล ศิลปิน ปัญญา วิจินธนสาร

ผลงานชื่อ อรุณภูมิ

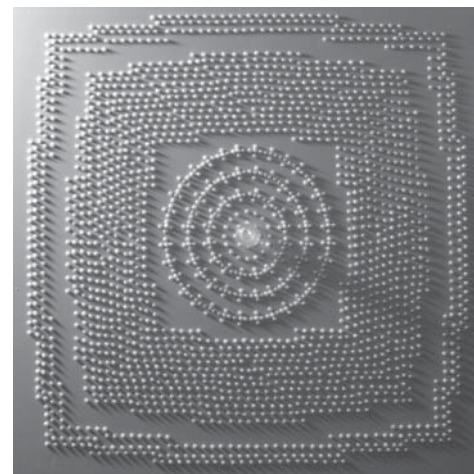

จิตรกรรมฝาผนังวัดพุทธประทีป ศิลปิน เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์

ศิลปินต่างมุ่งเน้นหรือแสวงหาความเป็นปัจเจกบุคคล ส่งผลให้แนวคิดและรูปแบบของผลงานมีความหลากหลายอย่างมาก ซึ่งเปลี่ยนแปลงแตกต่างจากผลงานในอดีตอย่างสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสการพัฒนา ศิลปะและวัฒนธรรมที่มีโลกตะวันตกเป็นผู้นำนั้น งานศิลปกรรมร่วมสมัยที่สามารถสะท้อนเอกลักษณ์ไทย ศิลปินมักจะนิยมใช้รูปแบบของคติจักรวาลมาเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ แต่ผลงานส่วนมากจะมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านรูปแบบและเทคนิคจากงานจิตรกรรมฝาผนังในศาสนสถานหรือสมุดภาพแบบไทยประเพณี มีผลงานอยู่บางส่วนที่ศิลปินสร้างสรรค์ขึ้นมาโดยการตีความแนวคิดคติจักรวาลวิทยา มาเป็นแรงบันดาลใจและสังเคราะห์องค์ความรู้เพื่อการสร้างสรรคศิลปกรรมร่วมสมัย

โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศิลปกรรมแบบประเพณีในเขตวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางความเจริญทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมในอดีต ปรากฏหลักฐานทางด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะอยู่เป็นจำนวนมาก จนกล่าวได้

ผลงานชื่อ จิต-จักรวาล

ว่าผลงานศิลปกรรมล้านนาสามารถแสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตน ที่มีพัฒนาการอย่างยาวนานต่อเนื่องร่วมสมัยกับ ศิลปะสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งในปัจจุบัน แม้ว่าสภาพแวดล้อม สังคมและวิถีชีวิตของคนไทยจะเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแล้วก็ตาม ทว่าคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิและจักรวาลวิทยาดังกล่าว ก็ยังเป็นแนวเรื่องสำคัญที่ศิลปินใช้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมร่วมสมัยอยู่เสมอ

อรุณภูมิ ศิลปิน ฉลองเดช คูพานุมมาต

อิทธิพลจากแนวคิดคติจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมล้านนา

อาณาจักรล้านนานั้นได้ชื่อว่าเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยมรดกทางศิลปวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความงดงามที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์เป็นของตนเอง¹⁰ ปรากฏวรรณกรรมพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องจักรวาลอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ อรุณวตีสสูตร, สังขยาโลก, ไตรภูมิ, โลกจินตา, โลกสันฐาน, ปฐมกับและปฐมมูละมุณี เป็นต้น¹¹ ส่วนผลงานทางด้าน

10 สุรพล คำวิสุทธิกุล. ล้านนา สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ:คอมแพคท์พริ้นท์. 2542. หน้า 170.

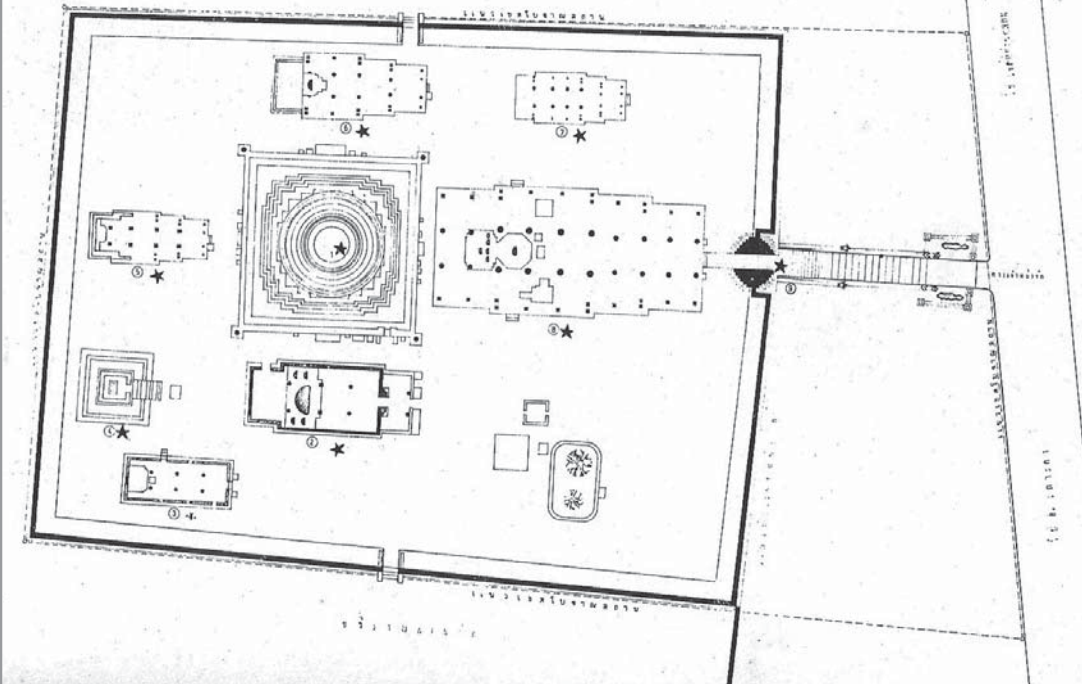
11 มาลา คำจันทร์. จักรวาลล้านนา. พลเมืองเหนือ. 2. 66(กุมภาพันธ์ 2546) : 25.

ศิลปกรรมประเพณีล้านนาที่เนื่องในพระพุทธศาสนานั้นก็สร้างโดยอาศัยเรื่องราว และรูปสัญลักษณ์ที่เกิดจากการตีความเนื้อหาจากคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาอยู่เสมอ กล่าวได้ว่าการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมประเพณีที่ปรากฏในเขตวัฒนธรรมล้านนา ล้วนมีรากฐานมาจากคติความเชื่อและความบันดาลใจจากเรื่องไตรภูมิและคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น

สถาปัตยกรรม คติจักรวาลถูกนำมาเป็นรากฐานของวิธีคิดในงานออกแบบสถาปัตยกรรมล้านนาประเภทต่างๆ อาทิเช่น การกำหนดและวางผังเมือง การวางผังวัด การกำหนดทิศ การวางผังวิหาร สถาปัตยกรรมองค์พระธาตุ กุฏิพระเจ้าหรือโขงพระเจ้า ชุมประตู่โขง เป็นต้น

การวางผังพุทธาวาสในวัดหลวง บริเวณอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือดินแดน "ล้านนา" ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นผังจักรวาลคติ ซึ่งมีการวางตำแหน่งสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับเรื่องทิศ โดยมีองค์เจดีย์เป็นศูนย์กลาง มีวิหารตามทิศสำคัญ การวางผังพุทธาวาสแบบจักรวาลคติเป็นรูปแบบจักรวาลคติที่พบในการวางผังของวัดหลวง เป็นการสร้างศูนย์กลางให้เกิดขึ้น สอดคล้องกับการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอำนาจ เพราะตำแหน่งของเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุซึ่งตั้งอยู่ศูนย์กลางจักรวาล การกระทำพิธีกรรมทางศาสนาใดๆ โดยกษัตริย์ที่วัดหลวงจึงเปรียบเสมือนพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ณ ศูนย์กลางจักรวาลเป็นการต่อยอดถึงพระราชอำนาจ

นอกจากที่เมืองศูนย์กลางคือ เมืองเชียงใหม่ ที่พบการวางผังพุทธาวาสของวัดหลวงแบบจักรวาลคติแล้ว เมืองสำคัญคือ เมืองหริภุญชัยซึ่งมีวัดพระธาตุหริภุญชัย และเมืองลำปางมีพระธาตุลำปางหลวง พบว่าการวางผังพุทธาวาสที่แสดงถึงจักรวาลคติอย่างชัดเจน โดยมีการสร้างวิหารตามทิศสำคัญครบสี่ทิศ และพบความคล้ายคลึงกันขององค์ประกอบในการวางผังสถาปัตยกรรมคือ ในผังวัดพระธาตุหริภุญชัยมีวิหารทิศใต้ เช่นเดียวกับวิหารพระพุทธรูปด้านทิศใต้ของวัดพระธาตุลำปางหลวง แสดงการให้ความสำคัญกับทิศใต้เช่นเดียวกับวิหารลายคำ ด้านทิศใต้ของวัดพระสิงห์ มีการประดิษฐานพระพุทธรูปสี่ทิศ ซึ่งจักรวาลคติทางพุทธศาสนาเชื่อว่าทางทิศใต้เป็นที่ตั้งของชมพูทวีป ซึ่งเป็นดินแดนของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้ามาประสูติ ตรัสรู้ เพื่อประกาศศาสนา

แผนผัง วิหารหลวง และองค์พระธาตุ

วิหารหลวง และองค์พระธาตุ วัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง

ภาพซุ้มประตูโขง

คดีจักรวาลวิทยาที่เกี่ยวกับภูเขาพระสุเมรุ นั้นถือได้ว่าเป็นแก่นสารแรงบันดาลใจในการสร้างงานสถาปัตยกรรม นับตั้งแต่โครงสร้างใหญ่ที่สุดทางสถาปัตยกรรม คือ ตำแหน่งที่ตั้งลงมาถึงการจัดองค์ประกอบของกลุ่มอาคาร แบบแผนของวัดหลวงที่กษัตริย์ทรงสร้างจะนิยมการสร้างระเบียงคดล้อมรอบเขตพุทธาวาส เช่น วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง วัดพระธาตุยาคู จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งการวางผังทั้งหมดคงจะมีความคิดในแง่คติสัญลักษณ์เรื่องของจักรวาลสอดแทรกอยู่ด้วย กล่าวคือ เจดีย์เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนวิหารและอาคารอื่นๆ เป็นทวีปที่ตั้งอยู่ตามทิศต่างๆ รายล้อมเขาพระสุเมรุอยู่ การออกแบบลักษณะภายนอกและการตกแต่งภายในอาคาร อาทิ ซุ้มโขงปราสาท, ซุ้มประตูโขง¹²

ซุ้มโขงปราสาท ในวิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นสิ่งก่อสร้างรูปทรงมณฑปปราสาทฐาน 8 เหลี่ยมย่อมุม มีการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นลวดลายทอทั้งองค์ องค์ปราสาทมีการเปิดเป็นซุ้มคูหา ภายใน

ประดิษฐานพระเจ้าล้านทอง กรอบซุ้มมีเสาอมรองรับเหนือขึ้นไปเป็นซุ้มซ้อนกัน 2 ชั้น โดยชั้นล่างทำเป็นซุ้มคดโค้ง ปลายซุ้มเป็นรูปม้งกรหันหน้าออกจากกันเอหาทางพ้นกันขึ้นไป เหนือลำตัวม้งกรบันรูปหงส์ยืนเรียงรายภายใต้พันธุ์พฤกษา ซุ้มชั้นที่ 2 ปลายกรอบซุ้มเป็นมกรคายน้ำ 5 เศียร เหนือลำตัวทำเป็นครีบทรงขึ้น ชั้นหลังคาปราสาททำเป็นหลังคาเอนลาด โดยมีพระยานาคเกาะตามหลังสันหลังคามุมละ 3 ตัว ตรงกลางของซุ้มเอนลาด มีการทำซุ้มกุฎ เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาปลายกรอบเป็นรูปหงส์ ด้านหลังกุฎเป็นเสาที่ยอดคล้ายดอกบัว เหนือขึ้นไปเป็นชั้นย่อมุมลดหลั่นซ้อนกัน 7 ชั้น มีซุ้มกุฎซ้อนชั้นลดหลั่นด้วยเช่นกัน ยอดของซุ้มโขงทำเป็นฉัตร แต่เห็นเพียงบางส่วน¹³

กู๋พระเจ้า วัดพระธาตุลำปางหลวง

สัตตภัณฑ์ เป็นเครื่องสักการะที่สำคัญอย่างหนึ่งของล้านนาไทย ที่จะทำไว้บูชาทุกวัดและมีผู้มีเจตนาถวายไว้เป็นจำนวนมาก จุดประสงค์มีไว้สำหรับบูชาพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และมีความหมายที่เป็นรูปลักษณ์ของภูเขาทั้ง 7 ลูก ที่อยู่รอบเขาพระสุเมรุแกนกลางจักรวาลเรียงลำดับเป็นชั้นๆ ได้แก่ ยุคนธร อสินธร กรวิก เนมิทร สุทนต์ เวณิกะ และอัทธกันท์

13 วรลัญจก บุนยสุรัตน์. วิหารล้านนา. กรุงเทพฯ : ด้านสุธการพิมพ์, 2544.

ภาพซุ้มประตูโขง วัดปราสาท จ.เชียงใหม่

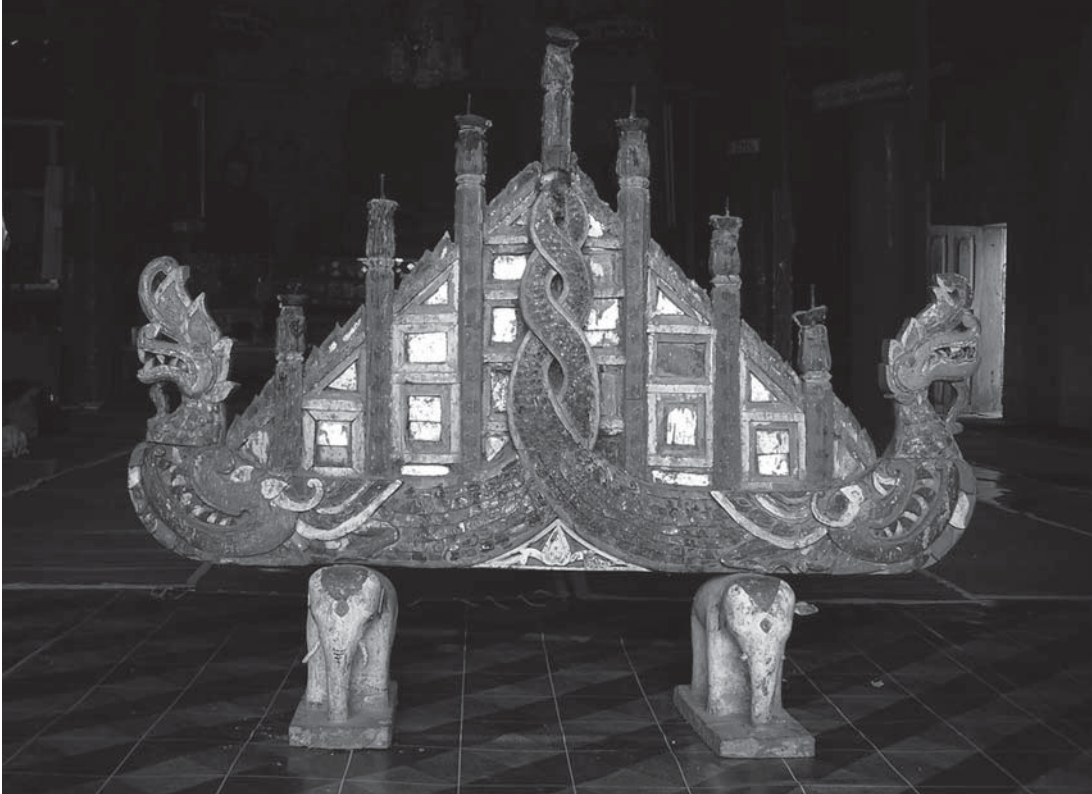
ธรรมาสันเทศน์ ธรรมาสันคือ อาสนะสำหรับนั่งแสดงธรรม บางแห่งเรียกว่า ธรรมมาสัน แก้ว อาสนะแก้ว กระดานคำ กระดานทอง มณเฑียรคำ แท่นเทศน์ แท่นธรรมมาสัน ปราสาทแก้ว เรียกชื่อตามท้องถิ่นต่างๆของล้านนา รูปลักษณะของธรรมมาสันล้านนา นิยมทำเป็นรูปปราสาท ราชมณเฑียรหรือปราสาททอง มีขนาดเล็กโดยย่อส่วนมาจากของจริงหรือจินตนาการว่า พระผู้เทศน์เป็นเทพที่เรียกว่า วิสุทธิเทพ อันหมายถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออนุพุทธ ได้แก่ พระอรหันต์สาวกของพระองค์ จึงสมควรจะนั่งบนที่อันงดงามวิจิตร ประหนึ่งว่าเป็นวิมานปราสาทราชมณเฑียร

ปราสาทศพพระสงฆ์ล้านนา (พิธีปอยล้อ) การจำลองแบบรายละเอียดความรู้และความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล ว่าด้วยเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ผนวกเข้ากับเรื่องปราสาทเวชยันตของท้าวสักกะคือ พระอินทร์ มีอิทธิพลโดยตรงต่อภูมิสถาปัตยกรรมและรูปทรงโครงสร้าง รวมทั้งศิลปกรรมตกแต่งอันอลังการของปราสาทราชมณเฑียร อันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่ากษัตริย์และขุนนางผู้ปกครองดูแลโลกในฐานะสมมุติเทพ และพระภิกษุใน

ศาสนาในฐานะผู้ค้ำชูโลกซึ่งสังคมวัฒนธรรม(ล้านนา) ถือว่าเป็นของสูงและดีงาม การประกอบพิธีศพถวายแด่พระสงฆ์ตามความเชื่อเรื่องวิสุทธิเทพ และพิธีศพของกษัตริย์กับเชื้อพระวงศ์ตามความเชื่อเรื่องสมมุติเทพ จึงมีรายละเอียดในการจัดการพิธีกรรมงานศพแตกต่างจากพิธีกรรมปลงศพของชาวบ้านธรรมดาสามัญ¹⁴ ประเพณีการลากศพ คือ การทำศพพระสงฆ์ ด้วยการใส่เรือนศพทำเป็นปราสาทลากไปสู่ป่าช้าของชาวล้านนา และเรือนปราสาทวางอยู่บนไม้สะดึง มีล้อเลื่อนไปด้วย ชาวไทยใหญ่เรียกว่า ปอยล้อ คือการลากศพไปด้วยล้อนั้นเอง

ประเพณีลากปราสาทศพนิยมทำกันเป็นงานใหญ่โตมาก แม้จะต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากมาย แต่ไม่อาจทำให้หลังความเลื่อมใสศรัทธาลดลง เพราะได้ประโยชน์ทางจิตใจและเป็นการกตัญญูทดแทนต่อครูบาอาจารย์เป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งท่านเป็นผู้เสียสละโลกีย์สุข งดเว้นจากสิ่งชั่วของโลกประพฤติกุศลปฏิบัติกัน หันมาอยู่ทางนิรามิสสุข คือความสุขที่ไม่เจือด้วยอามิส อุทิศตนเพื่อพุทธศาสนา นับเป็นบุคคลตัวอย่าง

14 อภิธาน สมใจ. งานศพล้านนา ปราสาทศพหัตถิลลิ่ง สู่ไม้ศพ. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2541. หน้า 38.

ภาพสถิตภัณฑ์ วัดบ้านก่อ อ.วังเหนือ จ.ลำปาง

ภาพธรรมาสันเทศน์
วัดพระพุทธบาทห้วยต้ม อ.ลี้ จ.ลำพูน

ภาพปราสาทศพพระสงฆ์ล้านนา(พิธีปอยล้อ) อ.หางดง จ.เชียงใหม่

ที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ ปราสาทยอดเดียว เป็นเรือนศพปราสาท ทำเป็นยอดเดียวไม่มีมุข ยอดปราสาททำเป็นชั้นลดหลั่นกัน 5 ชั้นบ้าง 7 ชั้นบ้าง เป็นปราสาทสำหรับใส่ข้าราชการผู้ใหญ่ หรือเจ้านายผู้น้อยของบ้านเมือง หรือทำถวายพระภิกษุสามเณรผู้น้อยที่ถึงแก่มรณภาพลง ปราสาทใหญ่ยอด 7 ชั้นหรือ 9 ชั้น ทำเป็นจตุรมุข คือ มีมุขออกทั้ง 4 ด้านวางบนหลังรูปนกหัสติลิงค์ หรือหลังพระยานาค นิยมทำถวายแก่เจ้าผู้ครองนคร พระเจ้าแผ่นดิน พระราชวงศ์ชั้นสูง พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ เป็นราชครู หรือสังฆราช และลากไปสู่ที่เผา เรียกว่า ลากปราสาท สาเหตุที่ต้องตั้งปราสาทบนหลังนกหัสติลิงค์ เป็นการแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับความศรัทธาที่มีต่อพระภิกษุที่อุทิศชีวิตทั้งชีวิตให้กับพระพุทธศาสนา เมื่อมรณภาพลง สวดหรือสวดคร่ำคร่ำยอมเป็นทาสไป ดังนั้นจึงให้นกหัสติลิงค์นำปราสาทบินขึ้นไปสู่สวรรค์ การที่นกสามารถบรรทุกปราสาทขนาดใหญ่ได้นั้นเพราะว่านกหัสติลิงค์เป็นนกที่มีขนาดใหญ่มีปีกมาก อาศัยอยู่

ในป่าหิมพานต์ โดยมีเรื่องเล่าว่า วันหนึ่งนกหัสติลิงค์มีหัวเหมือนกับนกทั่วไป แต่ได้กลืนช้างเข้าไปโดยกลืนจากทางหางข้างก่อน แล้วเหลือหัวช้างโผล่อยู่ที่ปากนกยังไม่ลงไปสู่ท้องนก มีนายพรานหลายคนไปพบเห็นอาจจะเป็นการมองจากด้านหน้าในระยะไกลทำให้เห็นนกมีหัวเป็นช้าง¹⁵ สถานที่สำหรับเผาศพนั้น ส่วนมากจะเผากันบริเวณกลางทุ่งนา โดยเจ้าของที่นาเองก็มีความยินดีเพราะเชื่อว่าจะได้บุญกุศลมาก เส้นทางที่จะลากปราสาทศพไปจะมีการลากวางให้เรียบ ตรงไหนมีคันนา ก็จะขุดออก บริเวณที่จะเผากันก็กวาดให้สะอาดเรียบร้อย แล้วใช้ไม้ไผ่ขึงลวดลายงามไม่มีตำหนิขนาดยาวเท่ากันจำนวน 4 ต้น ขุดหลุมปักลงไปใต้ดินเป็น 4 มุม ระยะห่างกันประมาณ 5 เมตร ส่วนปลายที่ตั้งขึ้นผูกด้วยผ้าจีวรให้ตั้งทั้ง 4 มุม เรียกว่า "เพดานปราสาท"

¹⁵ ศรีเลา เกษพรหม. ประเพณีชีวิตคนเมือง. เชียงใหม่:โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2540.

ภาพปราสาทศพพระสงฆ์ล้านนา(พิธีปอยล้อ)
อ.หางดง จ.เชียงใหม่

โคมผัด(โคมเวียน) หมายถึง โคมที่ทำจากไม้ไผ่หุ้มกระดาษสา หรือ ผ้าสี เมื่อทำการจุดไฟจะหมุนโดยอาศัยแรงดันของเปลวไฟ โคมผัดเป็นชื่อเรียกในภาษาท้องถิ่นภาคเหนือ โคมเวียนเป็นชื่อเรียกในภาคกลาง คมผัดหรือโคมเวียนเป็นงานศิลปหัตถกรรมเป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวล้านนาในอดีตที่มีความเป็นมายาวนาน โคมถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์แทนคติความเชื่อและสัจธรรมในพุทธศาสนามากมาย โดยชาวล้านนานิยมใช้โคมถวายเป็นพุทธบูชาในโอกาสวันสำคัญต่างๆ เช่น วันเพ็ญเดือนสิบสองหรือยี่เป็ง และการตั้งธรรมหลวง

นักปราชญ์โบราณมีความเชื่อว่า “แสงสว่างเปรียบด้วยปัญญาอันใดก็ดี การบูชาพระรัตนตรัยด้วยโคมถือว่าได้อานิสงค์เกิดมาชาติหน้าจะเป็นผู้มีสติปัญญา” ชาวล้านนาจะนำโคมผัดมาถวายที่วัดโดยจะตั้งโคมผัดไว้ที่บริเวณหน้าโบสถ์ วิหาร หรือวางไว้ที่หน้าองค์พระประธาน ซึ่งโคมผัดนี้จะมีลักษณะที่หมุนรอบแกนส่งจากประติบัหรือเทียนไข จะทำให้เกิดเงาขึ้นบนตัวโคมที่เคลื่อนที่ มีการสร้างเรื่องราวสอดแทรกคติความเชื่อทางศาสนา ซึ่งลักษณะของโคมผัดนี้จะแสดงถึงคติความเชื่อในเรื่องของวัฏสงสาร การเวียนว่ายตายเกิดของชีวิต

เจดีย์ทราย ในคัมภีร์ธรรมของล้านนาไทยกล่าวว่า “ในสมัยที่พระพุทธเจ้าเป็นชายสามเณรมานามว่า

ติสสะ เป็นคนยากเข็ญใจยากไร้ หาเข้ากินค้า เลี้ยงชีวิตด้วยการรับจ้างตัดฟันขาย แต่เป็นผู้มีศีลธรรมดีเป็นที่รักของประชาชนชาวบ้านมาก วันหนึ่งติสสะกุมารเดินทางออกจากบ้านไปสู่กลางป่าแห่งหนึ่ง มีลำธารไหลผ่านมีหาดทรายขาวงดงามนัก มีจิตปราศทะยานจะทำบุญจึงได้เอาทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ ฉีกเสื้อที่ตนสวมอยู่นั้นเป็นยอดธงปักลงบนเจดีย์ทรายนั้น และตั้งอธิษฐานว่า อิมินา ปุณณกมเมนาหิ วาลูกเจดีย์ กตวาสุชี อดตานิ บริหรนโต นิพพานปัจจุโมหิ เม นิจฺจ ด้วยอำนาจบุญกุศลการก่อพระเจดีย์ทรายนี้ขอให้ข้าพเจ้าได้บริหารตนให้มีความสุขและเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพานเจ้าเกิด และขอให้ข้าพเจ้านั้นเป็นพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลก เมื่อพระโพธิสัตว์ติสสะบำเพ็ญบารมีเต็มที่ได้เต็มถ้วนแล้วก็ได้มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย กรรมวิธีการทำเจดีย์ทราย อุบาสกผู้มีอายุในหมู่บ้านหรือพระภิกษุสามเณรภายในวัดจะช่วยกันทำโครงสร้างเจดีย์ นำไม้จริงมาตีกรอบเป็นเจดีย์ 4 เหลี่ยม ลดหลั่นกันไว้โดยทำเป็น 3 ชั้น หรือนำไม้ไผ่มาสานเป็นชั้นรูปทรงกลม ลักษณะเป็นพระเจดีย์ 3 ชั้นบ้าง 5 ชั้นบ้าง 7 ชั้นบ้าง¹⁶

องค์ประกอบของการสร้างสรรค์

ศิลปะคือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อแสดงออกซึ่งอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด หรือความงาม ก็จะเห็นได้ว่า ศิลปะนั้นมียุคประกอบอยู่ 2 ส่วน คือ ส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้แก่โครงสร้างทางวัตถุที่มองเห็นได้หรือรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสส่วนหนึ่ง กับส่วนที่เป็นการแสดงออกอันเป็นผลที่เกิดจากโครงสร้างทางวัตถุนี้ส่วนหนึ่ง เราเรียกองค์ประกอบส่วนแรกว่า รูปทรง (Form) หรือ องค์ประกอบทางรูปธรรม และเรียกส่วนหลังว่า เนื้อหา (Content) หรือองค์ประกอบทางนามธรรม¹⁷

รูปทรง (Form) ในผลงานสร้างสรรค์ได้จากการศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทยแบบประเพณีในเขตวัฒนธรรมล้านนา การจัดวางองค์ประกอบและการกำหนดตำแหน่งโครงสร้างรูปทรงในผลงาน มาจากการศึกษาจากวิถีชีวิตจากการวางผังเมืองและการวางผังศาสนสถาน ด้วยองค์ความรู้เรื่อง

16 มณี พยอมยงค์. พระเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2548. หน้า 67.

17 ชลุด นิ่มเสมอ. องค์ประกอบของศิลปะ. โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช: กรุงเทพฯ, 2534. หน้า 18.

ภาพเจดีย์ทราย วัดพันเตา จ.เชียงใหม่

ภาพโคมผัด หรือ โคมเวียน

จักรวาลวิทยา และรูปทรงส่วนประกอบในผลงานมาจากการศึกษารูปทรงในศิลปะพื้นถิ่นล้านนา เช่น รูปทรงเจดีย์ทราย, รูปทรงและการทำงานของโคมผัด, โครงสร้างรูปทรงจากพิธีปอยล้อ

เนื้อหา (Content) ต้องการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมร่วมสมัย เพื่อแสดงออกถึงความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ในแง่ความเชื่อและวิถีคิดตามหลักพุทธธรรม ด้วยรูปทรงที่แสดงระบบความคิดและความเชื่อเรื่องไตรภูมิและจักรวาลวิทยา อันเป็นสัญลักษณ์ของขั้นตอนในการพัฒนาระดับสภาวะจิตของมนุษย์

ทัศนธาตุ (Visual elements) ในการสร้างสรรค์

เส้น (Line) เส้นที่ใช้ในงานสร้างสรรค์ประกอบด้วยเส้นตรง และเส้นโค้ง เป็นตัวกำหนดขอบเขตของที่ว่างและรูปทรง ในแนวดิ่งและแนวระนาบที่ประกอบกันเป็นโครงสร้างของรูปทรงเรขาคณิต

ภาพโคมผัด หรือ โคมเวียน

รูปทรง (Form) รูปทรงที่ใช้ในผลงานมีลักษณะโดยรวมเป็น โครงสร้างรูปทรงเรขาคณิต 3 มิติ ได้แก่ รูปทรงกระบอก รูปทรงสี่เหลี่ยม ที่มีโครงสร้างภายในเป็นที่ว่าง นำรูปทรงกระบอกมาเรียงต่อกันในแนวดิ่ง และเรียงลำดับโครงสร้างรูปทรงต่างๆออกจากจุดศูนย์กลาง ซ้อนกันเป็นชั้นๆ ในแนวนอน

ที่ว่าง (Space) ที่ว่างในผลงานถูกกำหนดด้วยเส้นและรูปทรง มีลักษณะเป็นโครงสร้างรูปอากาศ 3 มิติ การทำงานของที่ว่างมีลักษณะโอบรอบรูปทรง ปริมาตรความว่างจะถูกกำหนดด้วยขอบเขตของรูปทรง พลังความเคลื่อนไหวของที่ว่างมีลักษณะประสานสัมพันธ์กับโครงสร้างของรูปทรง

น้ำหนักอ่อนแก่ของแสงและเงา (Tone) น้ำหนักอ่อนแก่ที่เกิดจากแสงและเงาในผลงานมีจุดกำเนิดมาจากแสงเทียนไข ที่สว่างออกมาจากภายในแกนกลางของกลุ่มรูปทรงกระบอก 5 รูปทรง ตามตำแหน่งที่กำหนดคือ รูปทรงกระบอกจุดศูนย์กลางและรูปทรงกระบอกบริเวณมุมทั้ง 4 ทำให้เกิดปริมาตรของรูปทรง และทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกถึงความเคลื่อนไหวของน้ำหนักที่ประสานต่อเนื่องกัน

สี (Color) โครงสร้างของสีในงานมีลักษณะแบบเอกรงค์ ที่มีความประสานกลมกลืนกัน เอกภาพของสีเกิดจากสีของวัสดุธรรมชาติที่นำมาใช้ เช่น ไม้ ไม้กระดาสา เขียว ผ้าย้อมสีธรรมชาติและแสงสว่างจากเทียนไข

ลักษณะพื้นผิว (Texture) ลักษณะพื้นผิวในผลงานมีลักษณะเรียบง่าย โดยวัสดุจากธรรมชาติ เช่น ไม้ ไม้กระดาสา ผ้า และเชือก

สัดส่วน (Proportion) สัดส่วนในผลงานใช้กฎโกลเด้น เซกชัน (Golden Section) กล่าวคือ ส่วนเล็กสัมพันธ์กับส่วนที่ใหญ่กว่า ส่วนที่ใหญ่กว่าสัมพันธ์กับส่วนรวม เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆของร่างกายมนุษย์ และเสมือนกับว่ากฎนี้จะเป็นกฎของธรรมชาติเช่นเดียวกับกฎความโน้มถ่วงที่ครอบคลุมสิ่งมีชีวิตทั้งหลายอยู่¹⁸ ในผลงานสร้างสรรค์ได้กำหนดให้สัดส่วนในรูปทรงต่างๆ รวมทั้งการประกอบกันของรูปทรงเล็กกับรูปทรงที่ใหญ่กว่า โดยกฎ โกลเด้น เซกชันคือความกว้างและความยาวมีสัดส่วนสัมพันธ์กับความ

สูงในอัตราส่วนประมาณ 1 : 1.618 เสมอ

ความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏในผลงานสร้างสรรค์

- ไตรภูมิ (กามภูมิ รูปภูมิและอรุณภูมิ) แสดงด้วยรูปทรงกระบอก 3 อัน (โคมผัด) เรียงซ้อนกันในตำแหน่งศูนย์กลางของผลงาน หรือ ถ้าพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งจะหมายถึง เขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นแกนกลางของจักรวาล

- สังสารวัฏ หรือ วัฏสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิทั้ง 3 ไม่มีที่สิ้นสุด ตามแต่กรรมของแต่ละชีวิตที่เป็นตัวกำหนด แสดงโดยการหมุนของรูปทรงกระบอกทั้ง 3 อัน (โคมผัด)

- สัตว์ที่เกิด - ตายในภพภูมิทั้ง 3 (กามภูมิ รูปภูมิและอรุณภูมิ) แสดงด้วย เงามที่เกิดขึ้นจากรูปทรงต่างๆ ด้านในรูปทรงกระบอกที่หมุนไปพร้อมกัน ทั้ง 3 รูปทรง

- กิเลส ดันหา เป็นสาเหตุที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ในภพภูมิทั้ง 3 แสดงด้วยพลังงานความร้อนจากเปลวไฟที่ทำให้เกิดการหมุนของรูปทรงภายในรูปทรงกระบอกทั้ง 3 อัน (โคมผัด)

- อวิชชา (ความไม่รู้) แสดงด้วยเปลวไฟด้านในรูปทรงกระบอกสาเหตุที่ทำให้เกิดความร้อน

- เขาสัตตบริภัณฑ์ แสดงด้วยการซ้อนกันของรูปทรงที่ 2 ซึ่งเป็นฐานด้านล่างสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 วง

- ท้าวจุลโลกบาลทั้ง 4 ทิศ ตามแนวคิดจักรวาลวิทยา แสดงด้วย รูปทรงกระบอกที่เรียงซ้อนกันด้านนอก ในตำแหน่ง 4 ด้าน

- ทวีปทั้ง 4 ตามแนวคิดเรื่องสัณฐานของจักรวาล ถ้าพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้ง แสดงด้วย รูปทรงกระบอกจำนวน 4 ชุด ที่ตั้งอยู่ด้านนอกสุด

- พระอริยบุคคล 4 แสดงด้วย ผ้าจีวรของพระภิกษุที่ตรึงมุมทั้ง 4 ไว้กับปลายไม้ ไม้ เหนือรูปทรงกระบอก 3 รูปทรง ที่อยู่ตำแหน่งแกนกลางของผลงาน

- หนทางไปสู่พระนิพพาน แสดงด้วย รูปอากาศหรือที่ว่าง ระหว่าง ด้านบนของรูปทรงที่ 2 ตลอดไปจนรวมกับที่ว่างด้านบนหรือรูปอากาศด้านบนของรูปทรงที่ 3

สรุปและข้อเสนอแนะ การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมร่วมสมัยจากแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา ที่สามารถแสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นล้านนา โดยส่วนแรก เป็นการศึกษาแนวคิดคติจักรวาลของพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานศิลปกรรมประเพณีของ

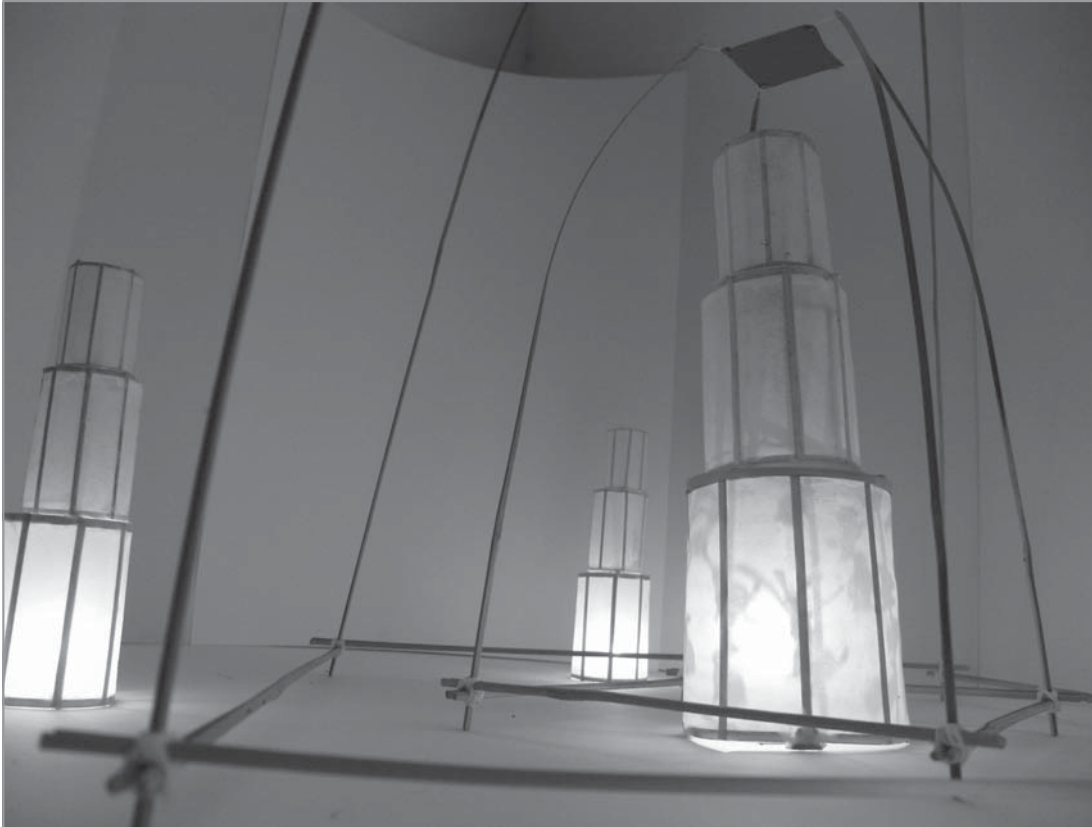

ผลงานชื่อไตรภูมิ

ผลงานศิลปกรรมร่วมสมัย

จากแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา

18 ชลุด นิมเมสมอ. องค์ประกอบของศิลปะ. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2534. หน้า 165.

ไตรภูมิ ศิลปิน ฉลองเดช คูพานุมมาต

ล้านนา ทำการศึกษาเก็บข้อมูลทั้งภาคเอกสารและภาคสนาม เพื่อให้ได้ความรู้ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับคติจักรวาลที่ปรากฏในงานศิลปกรรมประเพณีของล้านนา ส่วนที่สอง เป็นการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมไทยร่วมสมัย โดยเลือกสรรแนวคิดคติจักรวาลที่ปรากฏในงานศิลปกรรมประเพณีล้านนา มาเป็นแนวทางและแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานที่แสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นล้านนา โดยประสานเชื่อมโยงองค์ความรู้จากแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาของล้านนาในอดีต กับการแสดงออกทางด้านทัศนศิลป์ในปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าผลงานศิลปกรรมดังกล่าวจะพยายามนำเสนอรูปแบบและแนวคิดแบบไทย ด้วยเทคนิควิธีการแบบใหม่ แต่จุดมุ่งหมายและสัมฤทธิ์ผลของงานกลับมีความเปลี่ยนแปลงไปจากผลงานในอดีตนั้น มีสาเหตุมาจากความเปลี่ยนแปลงของวิถีการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน ดังนั้น

การอนุรักษ์ และสืบทอดความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรม ด้วยฐานคิดว่าวัฒนธรรมไม่ใช่ภาพที่หยุดนิ่ง แต่เป็นภาพเคลื่อนไหว และวัฒนธรรมคือความคิดสร้างสรรค์¹⁹ ที่สามารถปรับตัวเข้ากับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคมปัจจุบันได้ งานศิลปกรรมร่วมสมัยที่แสดงเอกลักษณ์ไทย จะเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความภาคภูมิใจ ความมั่นใจในวัฒนธรรม และช่วยกระตุ้นให้เกิดความรักและหวงแหนในมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาของท้องถิ่น ก่อให้เกิดความเข้มแข็งและเป็นทุนทางวัฒนธรรม ตลอดจนสามารถถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำได้ เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมของชาติสืบต่อไป

19 อานันท์ กาญจนพันธุ์. การวิจัยในมิติวัฒนธรรม. เชียงใหม่: โรงพิมพ์เมือง, 2542. หน้า 21.

บรรณานุกรม

- กรนก รัตนวรารณ์. จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา:สัญลักษณ์สะท้อนอำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12. เชียงใหม่ : ปรินญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- ชลูด นิ่มเสมอ. องค์ประกอบของศิลปะ. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2534.
- โชติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมสถาปัตยกรรม และศิลปะที่เกี่ยวข้อง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2548.
- พระสัทธรรมโฆษเถระ. โลกบัญญัติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528.
- พิษณุ ศุภนิมิต. ปาติมพนาตตามพระราชเสาวนีย์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2548.
- มณี พยอมยงค์. พระเพณีสืบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่ : ส.ทพย์การพิมพ์, 2548.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ฮ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ :ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2550.
- วรลัญจก์ บุญสุรัตน์. วิหารล้านนา. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2544.
- วีโลรัตน์ ยังรอด. การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร. ปรินญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ศิวล วาฤทธิ์. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำโคมผัดจังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : การค้นคว้าแบบอิสระ บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- ศรีเลา เกษพรหม. ประเพณีชีวิตคนเมือง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง, 2540.
- ศรีศักร วลัยโกตม. พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544.
- สน สีมารัตน์. สัญลักษณ์และวิวัฒนาการภาพไตรภูมิและจักรวาลตามคติพุทธศาสนานิกายเถรวาทในจิตรกรรมฝาผนังไทย. การประชุมทางวิชาการนานาชาติ เรื่อง "ไทยศึกษา" ครั้งที่ 4 ณ เมืองคุนหมิง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน, 2533.
- สิริมงคลจารย์, พระ. จักรวาทพิภินิ. หอสมุดแห่งชาติตรวจชำระเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.
- เสถียรโกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพฯ : อักษรไทย, 2515.
- อภิธาน สมใจ. งานศพล้านนา ปราสาทนทหัตถ์สังค สู่ไม้ศพ. เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์, 2541.

The Concept of Cosmology in Lanna Art for Contemporary Arts Creation

According to Buddhist Literature of Hinayana sect presenting three folded spheres; Kama Bhumi, Rupha Bhumi and Arupha Bhumi, the concept of cosmology in Buddhism has been promulgated and well accepted among South East Asian people. These literatures have also demonstrated forms and compositions of cosmology. The contents of three folded spheres help culminate the beliefs involved with omitting bad deeds, making merit, increasing virtue and cycle of sin.

Within Thai culture and tradition context, the concept of cosmology in Buddhism is regarded as significant fundament which defines cultural and traditional forms of arts and crafts of Thai in various fields. Especially, in traditional art within Lanna cultural boundary in Buddhism, till the present, they are all created by matters and signs originated by the interpretation derived from the content of cosmological concept. The cosmological concept also becomes the great inspiration pushing the Thai artists forward to create their contemporary arts. These productions reflect the local wisdom and identity acting as one way of conservation and disseminated nation's art and cultural creations aiming for the abiding prosperity.

Chalongdej Kuphanumat

